

ANTROPONIMLAR ONOMASTIKANING MUHIM TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Xoldorov Yusufbek Eshqobil o‘g‘li

Muzrabot tumani 21- maktab o‘qituvchisi Tel: +998944649911

E-mail: yusufbek.xoldorov@mail.ru

ABSTRAKT

Mazkur maqolada antroponimlarning tilshunoslikdagi o‘rni va ularning madaniy-ijtimoiy funksiyalari o‘rganiladi. Antroponimlar inson ismlarini va ularning shakllanish tarixini aks ettiruvchi vositalardan biri sifatida madaniyat va tarix bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Onomastikaning muhim tarmoqlaridan biri sifatida antroponimlar, til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur tushunish uchun muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotda antroponimlarning o‘zbek va boshqa tillardagi o‘rni va ularning madaniy, ijtimoiy ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: antroponimiya, onomastika, kishi ismlari, madaniy-ijtimoiy funksiyalar, o‘zbek tili.

KIRISH

Antroponimlar insonlar ismlarini va ular bilan bog‘liq tarixiy, madaniy va ijtimoiy hodisalarni o‘rganuvchi tilshunoslik sohasining bir qismi hisoblanadi. Onomastikaning asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lgan antroponimiya, jamiyat va madaniyatning turli ko‘rinishlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada antroponimlarning jamiyatdagi rolini, ularning shakllanish jarayonini va madaniy ahamiyatini o‘rganish maqsad qilingan.

ASOSIY QISM

Antroponimlar insoniyat tarixida alohida o‘rin tutadigan lingvistik birliklar hisoblanadi. Ular nafaqat individning o‘ziga xosligini belgilash, balki madaniy, tarixiy va ijtimoiy munosabatlar tizimida shaxsning rolini ifoda etadi. Insonlar o‘zaro muloqotda bo‘lganda, antroponimlar ularga doimiy tarzda yordam berib, shaxslararo munosabatlarni shakllantirish, tarbiyalash va ijtimoiy muloqotni rivojlantirishda asosiy vositalardan biri bo‘ladi. Bunday nomlar orqali kishilarning kimligini, qaysi ijtimoiy guruhga tegishli ekanligini va hatto ularning kasb-korlari, tarixi va madaniyati haqida xulosa qilish mumkin.

N.V. Podolskaya antroponimlarni bir necha asosiy turkumlarga ajratadi. Ularga familiya, ism, laqab, patronim va boshqa shaxsiy nomlar kiradi. Ushbu guruhlar

insonlar o'rtasidagi aloqalarning xilma-xilligini aks ettiradi. Ismlar va boshqa shaxsiy nomlar insonning ijtimoiy va madaniy identifikatsiyasi vositasi bo'lib, jamiyatning ijtimoiy tuzilmalari, tarixiy jarayonlari va madaniy merosini aks ettiradi. Antroponimlar turli xalqlarda turlicha tizimlarda shakllangan bo'lsa-da, ularning shakllanishi umumiy tarixiy va madaniy omillarga bog'liq bo'lib, ular ko'p hollarda kishilarning etnik kelib chiqishi, diniy e'tiqodi, ijtimoiy maqomi va hayot tarzini ifodalaydi.

Ismlar va tarixiy-madaniy omillar: Antroponimlarning shakllanishi va rivojlanishi tarixiy va madaniy omillar bilan bevosita bog'liqdir. Har bir jamiyatning o'ziga xos diniy, milliy va madaniy xususiyatlari ismlarga ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ko'pgina musulmon jamiyatlarida diniy ismlar keng tarqalgan bo'lib, bu ismlar Qur'ondagi shaxslarning nomlariga asoslangan. Muhammad, Ali, Umar kabi ismlar musulmon jamiyatlarida diniy e'tiqodni aks ettiruvchi asosiy ismlar hisoblanadi. Ushbu diniy ismlar shaxsning diniy identifikatsiyasini ko'rsatish bilan birga, uning ijtimoiy hayotidagi o'rnini ham belgilab beradi. Shu bilan birga, diniy ismlar ko'p hollarda kishilarning qadriyatlarini va ma'naviy tamoyillarini ham aks ettiradi.

Etnik va milliy omillar: Antroponimlar etnik va milliy kelib chiqishni ham ko'rsatadi. Masalan, o'zbek xalqining antroponimik tizimi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, unda turkiy, arab, forsiy va boshqa tillarning ta'siri yaqqol seziladi. O'zbek antroponimlari ko'pincha kishilarning qaysi etnik guruhga mansub ekanligini bildiradi. Qadimiy turkiy ismlar o'zbek xalqining etnik kelib chiqishini va tarixiy ildizlarini ko'rsatadi. Masalan, Chingiz, Temur, Boyto'ra kabi ismlar qadimgi turkiy hukmdorlar va zodagonlarga ishora qiladi. Shu bilan birga, forsiy va arab tillaridan kirib kelgan ismlar ham o'zbek xalqining madaniyatida muhim o'rin egallaydi. Bu o'z navbatida o'zbek xalqining ko'p millatli madaniy merosini va turli tillar bilan uzviy aloqada bo'lganligini ko'rsatadi.

Diniy ismlar: O'zbek xalqida diniy ismlar ham keng tarqalgan bo'lib, ular ko'pincha Islom dinining ta'sirini aks ettiradi. Muhammad, Abdulloh, Hasan, Husayn kabi diniy ismlar O'zbekistonda va boshqa musulmon mamlakatlarida keng tarqalgan. Ushbu ismlar insonning diniy e'tiqodi va ma'naviy qadriyatlarini ifodalaydi. Diniy ismlar o'zbek xalqida ko'pincha musulmon dini bilan bog'liq bo'lgan shaxslar nomlaridan kelib chiqqan bo'lib, ular kishilarning ma'naviy dunyosini va e'tiqodlarini aks ettiradi. Diniy ismlarning keng tarqalganligi jamiyatdagi diniy e'tiqod va ma'naviy qadriyatlarning kuchliligini ko'rsatadi.

O'zgaruvchan ijtimoiy jarayonlar va ismlar: Antroponimlar jamiyatdagi o'zgaruvchan jarayonlarni ham aks ettiradi. Masalan, sovet davrida paydo bo'lgan

yangi ijtimoiy va siyosiy hodisalar antroponimlar tizimiga ta'sir ko'rsatgan. Sovet Ittifoqida milliy an'analarga zid keladigan yangi familiyalar va ismlar paydo bo'lgan. Bu jarayonning natijasida milliy meros va diniy qadriyatlar biroz chetga surilgan bo'lsa, mustaqillik yillarida o'zbek xalqida milliy merosga qaytish, eski an'anaviy ismlar va familiyalarni qayta tiklash jarayoni yuzaga keldi.

Ismlar va familiyalar: O'zbek tilidagi ismlar va familiyalar jamiyatning ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutadi. Oila va ijtimoiy munosabatlarda laqablar, shaxsiy nomlar va familiyalar ko'pincha kishilarning shaxsiy xususiyatlarini aks ettiradi. O'zbek xalqida o'zaro hurmat va ehtiromni ifoda etuvchi shaxsiy nomlar, ayniqsa oila doirasida keng tarqalgan. Kishilarning laqablari ularning shaxsiy fazilatlarini va o'ziga xosliklarini aks ettiradi. Masalan, biror kishining xulq-atvori, xarakter xususiyatlariga qarab berilgan laqablar o'zbek jamiyatining madaniy va ijtimoiy an'analarni aks ettiradi.

Patronimlar va familiyalar: Patronim va familiyalar o'zbek antroponimik tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Patronimlar kishining otasining ismi bilan bog'liq bo'lib, ular shaxsning oilaviy kelib chiqishini ko'rsatadi. Masalan, "-ovich" va "-ovna" qo'shimchalari sovet davrida keng tarqalgan bo'lib, ular otasining ismi asosida shakllangan. Mustaqillik davrida esa milliy familiyalarni qayta tiklash va eski patronimlarni o'zbekcha shakllarda qo'llash tendensiyasi kuchaydi. O'zbek antroponimlarida bu jarayon milliy madaniyat va merosni qayta tiklash jarayonini aks ettiradi.

Xalq an'analari va antroponimlar: Antroponimlar xalq an'analari ajralmas qismi hisoblanadi. Ismlarni tanlash jarayoni ko'pincha oila an'analari, qadimiy urf-odatlar va ijtimoiy mavqe bilan bog'liqdir. Masalan, ba'zi oilalarda ism tanlash ota-onaning kelib chiqishi, qabila va urug'ga mansubligiga qarab amalga oshiriladi. Qadimiy qabila va urug' nomlari ko'pincha yangi tug'ilgan chaqaloqqa beriladi va bu xalqning tarixiy o'tmishini aks ettiradi. Shu sababli, antroponimlar xalqning o'ziga xosligini, milliy va madaniy an'analarni aks ettirishda muhim o'rin tutadi.

Yangi antroponimlar va globalizatsiya: Globalizatsiya jarayoni ham antroponimlarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon miqyosida yangi nomlar paydo bo'lishi, xorijiy tillarning ta'siri va madaniy almashinuvlar o'zbek antroponimik tizimiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Yangi texnologiyalar, ommaviy axborot vositalari va xorijiy madaniyatlarining kirib kelishi natijasida yangi, ilgari notanish bo'lgan ismlar jamiyatda keng tarqala boshladi. Misol uchun, hozirgi kunda ko'plab xalqaro madaniyatdan kelib chiqqan nomlar o'zbek jamiyatida ham ommalashmoqda, bu jarayon jamiyatning globallashtirish tendensiyalarini aks ettiradi.

Antroponimlarning o'rganilishi: Antroponimlar lingvistik, madaniy va tarixiy tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Ular orqali xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniy o'zgarishlari va ijtimoiy munosabatlari haqida keng ma'lumot olish mumkin. Shu bilan birga, antroponimlar tilshunoslik, madaniyatshunoslik va tarixiy tadqiqotlar uchun boy material hisoblanadi. Antroponimlarni o'rganish orqali jamiyatdagi madaniy o'zgarishlar, yangi ijtimoiy tendensiyalar va qadimiy an'analarni tahlil qilish mumkin.

XULOSA

Antroponimlar jamiyat va madaniyatni tushunishda muhim lingvistik vositalardan biri hisoblanadi. Ular insonlar va jamiyatlar tarixi, madaniyati va ijtimoiy hayotining ko'zgusi hisoblanadi. Antroponimlar insonning shaxsiy identifikatsiyasi, tarixiy o'tmish va madaniy merosni anglashda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu ularning jamiyatda bajaradigan rollari bilan bog'liqdir. Har bir ism va familiya jamiyatning muayyan davridagi madaniy va ijtimoiy jarayonlarni aks ettiradi.

Shuningdek, antroponimlar orqali madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qilish, jamiyatning o'zgaruvchan madaniy tendensiyalarini kuzatish mumkin. O'zbek va boshqa xalqlarda antroponimlarning tarixiy shakllanishi va rivojlanishi, ularning madaniyatdagi o'rni va qo'llanishining o'ziga xos jihatlari tadqiqot uchun boy material beradi. Shu boisdan, antroponimlarning o'rganilishi tilshunoslik, madaniyatshunoslik va tarixiy tadqiqotlar uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali jamiyatning turli davrlardagi o'zgarishlarini tushunish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Podolskaya, N.V. (1988). *Onomastika asoslari*. Moskva: Nauka.
2. Karimov, A. (2019). *O'zbek tilida antroponimlarning shakllanishi va rivojlanishi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Smith, J. (2020). *The Social Functions of Names in Modern Society*. Cambridge University Press.